

**Institute of Human Rights
and Peace Studies**

**Master of Arts In International Development Studies (MAIDS),
Chulalongkorn University
Institute of Human Rights and Peace Studies (IHRP),
Mahidol University
Bachelor and Master In Politics and International Relations (BMIR),
Thammasat University**

Proceedings of

**International Seminar on
Development, Democracy,
Human Rights and Peace in Asia**

**1 July 2016
Faculty of Political Science
Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand**

The Concept of Human Rights and the Ideology of Thai State: The presentations of state ideology and human rights in civic education textbooks after liberalization of textbook production in 1999

Pawat Phongsai,

MA in Human Rights and Peace Studies, Mahidol University

Over the Past years, there have been tensions between mainstream Thai state ideology and those of human rights concepts. Examples include nationalist and statist ideas that believe in national unity and interests and lead to certain limitations of citizen rights in the name of national benefits/security that is in contrary to human rights concepts which value human dignity and equal rights and freedoms of individuals. Construction and transmission of both human rights and nationalist ideas are carried out partly through school textbooks. This paper examines the transmission of Thai state ideology and human rights ideas through civic education textbooks. It aims to discover how a school textbook manufacturer takes up the ideology of the state and human rights ideas after liberalization of textbook production in 1999. This paper is based on qualitative analysis of civic education textbooks and curriculum, and information from in-depth interviews with public and private textbooks producers. The paper argues that even though the government has liberalized textbook production, the Thai state ideology is still conveyed strongly through textbooks. At the same time, human rights concepts have been included in civic education textbooks only after the adoption of 1997 Constitution, with the introduction of the National Education Act 1999 and the new Core Curriculum in 2001, Thus, human rights are presented formally in textbooks alongside state ideology. Recently, with the expansion of conservative ideology during the military government of National Council for Peace and Order (NCPO), the space for the inclusion and discussion of human right in civic education textbooks reduced dramatically and has a much less significant place in the textbooks.

Keywords: *Thai state ideology, human rights concept, school textbooks*

หลักสิทธิมนุษยชนภายใต้อุดมการณ์ของรัฐไทย : การปรากฏตัวของอุดมการณ์ของรัฐไทยและหลักสิทธิมนุษยชนผ่านแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองระดับมัธยมศึกษาหลังเปิดเสรีการพิมพ์แบบเรียน พ.ศ. 2542

ภาวัต ผ่องใส นักศึกษาระดับปริญญาโท สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา ม.มหิดล

บทคัดย่อ

กว่า 70 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่ไทยให้การรับรองปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนเมื่อปี พ.ศ.2491 สังคมไทยเผชิญกับปรากฏการณ์ความขัดแย้งไม่ลงรอยกันระหว่างอุดมการณ์ของรัฐไทยและหลักสิทธิ

มนุษยชนมาโดยตลอด เช่น อุดมการณ์ชาตินิยมและรัฐนิยม ที่เชื่อในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและผลประโยชน์ของชาติ นำไปสู่การจำกัดสิทธิบางประการของประชาชนเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ ซึ่งขัดกับหลักสิทธิมนุษยชนที่ต้งอยู่บนพื้นฐานของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคในสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชนที่รัฐมีหน้าที่เคารพปกป้องและคุ้มครอง ทั้งนี้แบบเรียนเป็นพื้นที่ถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐและหลักสิทธิมนุษยชนรูปแบบหนึ่ง งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาการถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐไทยและหลักสิทธิมนุษยชนผ่านแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองเพื่อเข้าใจว่าผู้ผลิตแบบเรียนของรัฐและเอกชนตอบสนองต่ออุดมการณ์ของรัฐและหลักสิทธิมนุษยชนอย่างไร โดยเฉพาะเมื่อรัฐมีนโยบายให้แข่งขันผลิตแบบเรียนโดยเสรีตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งการศึกษานี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการวิเคราะห์แบบเรียนหน้าที่พลเมืองระดับมัธยมศึกษา หลักสูตรการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ผลิตแบบเรียนของรัฐและเอกชน โดยใช้แนวคิดทฤษฎีเรื่องอุดมการณ์ (ideology) และหลักสิทธิมนุษยชน (Human Rights) เป็นกรอบในการวิเคราะห์

จากการศึกษาพบว่า แม้ว่ารัฐจะมีนโยบายให้มีการแข่งขันผลิตแบบเรียนอย่างเสรีภายใต้ระบบตลาด แต่อุดมการณ์ของรัฐไทยที่ถ่ายทอดผ่านแบบเรียนก็ไม่ได้อ่อนตัวลง ดังเห็นได้จากก่อนมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ไม่มีการบรรจุหลักสิทธิมนุษยชนไว้ในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองอย่างชัดเจน จนกระทั่งหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ที่จัดทำขึ้นตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดให้มีเนื้อหาการเรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นทางการครั้งแรก ซึ่งผู้ผลิตแบบเรียนภาครัฐและเอกชนต่างมีจุดแข็งและจุดอ่อนในการนำเสนอแนวคิดสิทธิมนุษยชนที่แตกต่างกัน โดยมีการถ่ายทอดหลักสิทธิมนุษยชนคู่ขนานไปกับการถ่ายทอดอุดมการณ์ต่างๆ ของรัฐไทย ซึ่งมีแง่มุมบางด้านที่ไม่สอดคล้องกัน ประกอบกับการขยายตัวของอุดมการณ์อนุรักษนิยมในรัฐบาลของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) พ.ศ.2557 ทำให้หลักสิทธิมนุษยชนในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองถูกลดทอนพื้นที่ บทบาทและความสำคัญลงไปอย่างมาก

คำสำคัญ: อุดมการณ์ของรัฐไทย, หลักสิทธิมนุษยชน, แบบเรียน

บทนำ

บทความชิ้นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง หลักสิทธิมนุษยชนภายใต้อุดมการณ์ของรัฐไทย : กรณีศึกษาแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองระดับมัธยมศึกษา ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 และ 2551 (THE CONCEPT OF HUMAN RIGHTS UNDER THE IDEOLOGY OF THAI STATE : AN EXAMINATION OF CIVIC EDUCATION TEXTBOOKS OF B.E.2544 AND 2551 CURRICULUM) ที่ต้องการศึกษาการถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐไทยและหลักสิทธิมนุษยชนผ่านแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ซึ่งแบบเรียนหน้าที่พลเมืองนั้นเป็นพื้นที่ถ่ายทอดอุดมการณ์รัฐไทยมาอย่างยาวนานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 โดยมีพลวัตรของการถ่ายทอดอุดมการณ์ เช่น อุดมการณ์รัฐนิยม ชาตินิยม และราชาชาตินิยม ประชาธิปไตย แต่การถ่ายทอดหลักสิทธิมนุษยชนในแบบเรียนอย่างเป็นทางการเพิ่งมีในแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองที่ผลิตตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ซึ่งหลักสูตรนี้เป็นไปตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 อันมีต้นกำเนิดจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่มีเจตนารมณ์ในการขยายสิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

บทความนี้จะจำแนกหลักสิทธิมนุษยชนทั้งในฐานะที่เป็นชุดอุดมการณ์ในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองที่ถูกกำกับ ติกรอบ และล้อมวงด้วยชุดอุดมการณ์ต่างๆ ของรัฐไทย โดยตั้งอยู่บนคำถามวิจัยที่ว่า ผู้ผลิตแบบเรียนของรัฐและเอกชนตอบสนองต่ออุดมการณ์ของรัฐและหลักสิทธิมนุษยชนอย่างไร และนำอุดมการณ์ของรัฐและหลักสิทธิมนุษยชน ไปถ่ายทอดผ่านแบบเรียนหน้าที่พลเมืองอย่างไร โดยการศึกษาที่ตั้งอยู่บนสมมุติฐานเริ่มต้นที่ว่า การเปิดให้ภาคเอกชนผลิตแบบเรียนอย่างเสรีและการกำหนดให้มีเนื้อหาด้านสิทธิมนุษยชนบรรจุอยู่ในแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง จะทำให้แบบเรียนมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชน ลดเนื้อหาที่ถ่ายทอดอุดมการณ์แบบอนุรักษนิยมที่ต้องการควบคุมพลเมืองให้เชื่อเชื่อต่อรัฐนำไปสู่การนำเสนออุดมการณ์ที่สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชน อันนำไปสู่การสร้างสำนึกและวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย

การศึกษาใช้การวิเคราะห์เอกสารเป็นหลัก (Document Analysis) และใช้ข้อมูลประกอบจากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการผลิตแบบเรียน ผู้เขียน และกรรมการผลิตหลักสูตรการศึกษา โดยเอกสารที่ใช้ศึกษาหลักนั้น ได้แก่ แบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 เริ่มจากแบบเรียนในอดีต, แบบเรียนที่ผลิตตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และ พ.ศ. 2551 จนไปถึงแบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมือง ที่ผลิตหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2556 ตัวอย่างที่นำมาศึกษาใช้แบบเรียนจาก

หลากหลายสำนักพิมพ์ ได้แก่ แบบเรียนของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ(สพฐ.), สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ (อจท.), สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด (วพ.), สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด (ทวพ.) และสถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) การวิเคราะห์ใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีของสิทธิมนุษยชน (Human Rights) ประกอบกับแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ (ideology) นำไปสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับการถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐไทยในแบบเรียนในวิชาหน้าที่พลเมือง โดยเฉพาะในช่วงการตื่นตัวของกระแสสิทธิมนุษยชน หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 แสดงกระบวนการจัดทำแบบเรียน รายละเอียด การตีความ และคุณภาพในการถ่ายทอดเนื้อหาสิทธิมนุษยชนผ่านแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง เพื่อนำไปสู่การพัฒนากระบวนการจัดทำแบบเรียนให้สอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชน และสร้างข้อเสนอแนะในการพัฒนาเนื้อหาสิทธิมนุษยชนให้ดียิ่งๆขึ้นไป

จากอุดมการณ์รัฐชาตินิยมสู่ประชาธิปไตยแบบไทย : การเปลี่ยนแปลงจุดประสงค์การเรียนรู้วิชาหน้าที่พลเมืองจาก พ.ศ. 2480 จนถึง พ.ศ. 2543

วิชาหน้าที่พลเมือง เป็นวิชาหนึ่งที่รัฐให้ความสำคัญเป็นอย่างมากในระบบการศึกษาไทยนับตั้งแต่การมีหลักสูตรการศึกษาที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นใช้ใน ปี พ.ศ. 2435 คือ กฎพิทักษ์การศึกษา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดการศึกษาเป็นแบบแผน ซึ่งกำหนดเนื้อหาวิชาไว้เป็นรายวิชา ได้แก่ ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร วิชาการ ชรามจารี เขียนรูปภาพ และขับร้อง เป็นต้น โดยให้กระบวนการเรียนการสอน เป็นไปตามแบบข้อบังคับที่กำหนดไว้ในกฎพิทักษ์ และให้ยึดแบบเรียนเป็นหลัก (รอง ศยามานนท์, 2495 น.54, อ้างถึงใน ธวัชชัย จิตระวัง, 2543, น. 20) ต่อมาในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2448 ได้เกิดวิชาใหม่ที่เรียกว่า วิชาจรรยา ซึ่งสอนเรื่องพุทธศาสนาและปลูกฝังความประพฤติให้กับคนในชาติ (รังสิมา โขมิตังกูร, 2539, น.25) ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 คณะราษฎรได้ประกาศว่า การศึกษาเป็นนโยบายหลักอย่างหนึ่งของรัฐบาล โดยมุ่งหมายจะอบรมพลเมืองให้รู้ และเข้าใจระบอบการปกครองแบบรัฐธรรมนูญอย่างเต็มที่ โดยจัดให้มีแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นแผนการศึกษาฉบับแรกในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (ธวัชชัย จิตระวัง, 2543, น.34) โดยมีวิชาจริยศึกษา ทำหน้าที่กล่อมเกลาให้พลเมืองมีศีลธรรมและค่านิยมที่ดีงาม

วิชาหน้าที่พลเมืองปรากฏอย่างเป็นทางการ ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2480 รัฐบาลในขณะนั้นคือ รัฐบาลของพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) มุ่งหมายที่จะให้ผู้เรียนได้มีการศึกษาเพื่อเป็นพลเมืองดีของชาติ จึงได้มีการขยายวิชาจรรยา ออกมาเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมในทุกระดับ ซึ่งต่อมา จอมพล ป.พิบูล (แปลก จิตตะสังคะ) ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อจากพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ในปี พ.ศ. 2481 โดยการลงมติของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งการถือกำเนิดเกิดขึ้นของวิชาหน้าที่พลเมืองนั้นอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของอุดมการณ์หลากหลายของรัฐ ซึ่งเป็นอุดมการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งเป็นยุคเสื่อมถอยของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม เป็นอุดมการณ์แบบใหม่ ซึ่งงานศึกษาของผาสุก พงษ์ไพจิตร ได้ระบุว่า ช่วงทศวรรษ 2450 ถึงทศวรรษ 2480 เป็นช่วงที่คำว่าชาตินิยมมีความหมายหลากหลายและเกิดมโนทัศน์เกี่ยวกับชาตินิยมในรูปแบบใหม่ๆ เกิดวิสัยทัศน์เกี่ยวกับชาติแบบใหม่ที่เติบโตขึ้นมาจากการค้าอาณานิคม และจากการสร้างรัฐชาติ คนรุ่นใหม่รับเอาความคิดเรื่องรัฐชาติและความเจริญมาปรับเสียใหม่ “พวกเขาทำทนายการนิยามว่า “ชาติ” หมายถึงผู้ที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พวกเขาเสนอว่า “ความเจริญ” ไม่ได้เป็นเรื่องเฉพาะของชนชั้นนำ และยังเรียกร้องว่า เป้าประสงค์ของรัฐชาติคือ ความผาสุกของสมาชิกแห่งรัฐชาตินั้นๆ ทุกๆคน” (คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2557, น.169) ซึ่งเป็นแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพของปัจเจกชนในฐานะพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นพื้นที่ทางความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน แต่อย่างไรก็ตาม หลังการก่อกำเนิดของแบบเรียนหน้าที่พลเมืองเพียง 1 ปี จอมพล ป. พิบูลย์สงคราม ซึ่งเป็นกลุ่มคณะราษฎรที่เชื่อถือในความสามารถของรัฐชาติที่จะแปรรูปเศรษฐกิจและสังคมจากบนลงล่าง ได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และได้ถ่ายทอดอุดมการณ์ชาตินิยมในรูปแบบรัฐนิยมลงในแบบเรียนด้วย โดยคริส เบเคอร์ และผาสุก (อ้างแล้ว, น. 215) ระบุว่า “คณะราษฎรฝ่ายทหารของจอมพล ป. ได้รับอิทธิพลความคิดแนวฟาสซิสต์ มีภาพของผู้นำทหารที่เข้มแข็งในอุดมคติ ผู้นำที่เข้มแข็งนี้จะสร้างสังคมหนึ่งเดียวที่มีระเบียบวินัย นำสังคมก้าวสู่ความทันสมัยและเจริญเติบโตอยู่รอดปลอดภัยในโลกที่ชาตินิยมหลายแบบแข่งขันกัน ซึ่งใกล้เคียงกับวิสัยทัศน์ของราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ขาดแต่ไม่มีกษัตริย์เท่านั้น” การกล่อมเกลากล่อมเมืองให้ทำตามอุดมการณ์รัฐในยุคจอมพล ป. ที่เห็นได้เด่นชัด คือ รัฐนิยม 12 ฉบับ ซึ่งสะท้อนอุดมการณ์รัฐในการควบคุมพลเมือง โดยแบบเรียนหน้าที่พลเมืองก็ได้กำเนิดขึ้นในสมัยของการกล่อมเกลากล่อมเมือง “ให้ทันสมัย” ตามรูปแบบรัฐนิยมในยุคหน้านั้นเอง

แบบเรียนหน้าที่พลเมืองในอดีตนั้น ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดอุดมการณ์รัฐโดยตรง โดยมีการควบคุมเนื้อหาผ่านหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบเรื่องการศึกษา และให้หน่วยงานและโรงเรียนที่เป็นของรัฐเป็นผู้ผลิตแบบเรียน ไม่ได้เปิดโอกาสให้มีการแข่งขันการผลิตแบบเรียนอย่างเสรีแต่อย่างใด ทำให้ประชาชนไม่

สามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดเนื้อหาแบบเรียนได้ มีการกำหนด ความมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์การเรียนรู้ผ่านหลักสูตรการศึกษา รวมทั้งมีการกำหนดรายการที่ต้องสอน ดังนั้นอิทธิพลของรัฐต่อการกำหนดแบบเรียนสามารถพิจารณาได้จากหลักสูตรการศึกษา ซึ่งจากการศึกษาพบว่าอุดมการณ์ที่รัฐถ่ายทอดผ่านแบบเรียนนั้น เป็นชุดอุดมการณ์รัฐนิยม ชาตินิยม และอนุรักษนิยม อันเป็นการก่อกำเนิดเมืองให้เชื่อฟังรัฐ มีค่านิยมที่อิงตามทีรัฐกำหนด การถ่ายทอดอุดมการณ์เหล่านี้เห็นได้จากหลักสูตรการศึกษารายวิชาหน้าที่พลเมืองในช่วง พ.ศ.2480-2543 ซึ่งเน้นหนักไปทางหน้าที่ของพลเมืองที่มีต่อรัฐชาติ มากกว่าสิทธิที่พลเมืองจะมีพึงได้

หลักสูตรการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองถูกกำหนดขึ้นครั้งแรกในประมวลการศึกษาหลักสูตรชั้นมัธยมต้นและปลาย กระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2480 ซึ่งจัดทำตามแผนการศึกษา พ.ศ. 2479 ได้กำหนดให้วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม สอนให้ประชาชนรู้จักหน้าที่ต่อครอบครัว หมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และ รัฐธรรมนูญ หน้าที่ที่มีต่อรัฐคือ การเป็นทหาร และช่วยเหลือราชการ ถัดมาได้มีประมวลการสอน กรมสามัญศึกษา พ.ศ. 2490 ซึ่งแบบเรียนหน้าที่พลเมืองยังมีเนื้อหายึดโยงกับรัฐชาติและสถาบัน จากนั้นในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2493 ของกระทรวงศึกษาธิการ วิชาหน้าที่พลเมืองได้แยกออกจากวิชาศีลธรรม โดยเริ่มเน้นการเรียนรู้เรื่องสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญ และการเลือกตั้ง ต่อมาแนวคิดเรื่องสิทธิของพลเมืองตามอุดมการณ์สิทธิมนุษยชนเริ่มปรากฏในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษา พ.ศ. 2503 ของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งการเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ถูกผนวกรวมลงในรายวิชาสังคมศึกษา โดยมีความมุ่งหมายของวิชาสังคมศึกษาส่วนหนึ่งระบุว่า “ให้เคารพสิทธิความคิดเห็นของผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ ศาสนา ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม” ซึ่งเป็นหลักการหนึ่งของสิทธิมนุษยชน

ในช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ของรัฐ จาก “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” มาเน้นเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากขึ้น เพราะรัฐเห็นว่าอุดมการณ์แบบเดิมไม่สามารถเรียกความศรัทธาและความเชื่อถือจากประชาชนได้เพียงพอ โดยคริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร (2557, น.350-351) ได้อธิบายสถานการณ์ในช่วงการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ไว้ว่า กองอำนาจการรักษาความมั่นคงภายใน (กอรมน.) ประจักษ์กับนักวิชาการได้ข้อสรุปว่า คำขวัญ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ยังขาดความเร้าใจหรือเป็นสิ่งที่ไกลตัวเกินไป และไม่สามารถใช้เป็นอุดมการณ์ของชาติได้อีกต่อไป คำขวัญใหม่จึงน่าจะเป็น “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้ส่งผลถึงแบบเรียนหน้าที่พลเมือง โดยในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 ของกระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดจุดประสงค์ข้อแรกคือ “เพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมืองดี ตามระบอบ

การปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” และมีจุดน่าสังเกตคือเมื่อเริ่มมีแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพในแบบเรียน แนวคิด “การใช้สิทธิอย่างรับผิดชอบ” ก็ได้ถูกรัฐผลิตขึ้นมา ซึ่งในจุดประสงค์ ข้อ 6 ของหลักสูตร 2521 คือ “ให้รู้จักใช้เสรีภาพตามขอบเขตของกฎหมาย และสามารถปฏิบัติหน้าที่ตามสิทธิและบทบาทความรับผิดชอบของตน...” ต่อมาในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนก็ได้พัฒนาขึ้นอีกขั้น โดยปรากฏคำว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” อยู่ในหมวดการเรียนรู้เรื่องรัฐธรรมนูญ และประชาธิปไตย

นำเสนอ บูรณาการ และล้อมกรอบ: หลักสิทธิมนุษยชนที่เคลื่อนไหวตามกระแสอุดมการณ์ของรัฐไทย หลังเปิดเสรีการพิมพ์แบบเรียน พ.ศ. 2542

หลักสิทธิมนุษยชนได้ถูกบรรจุอยู่ในแบบเรียนไทยอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก หลังรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 ระบุให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ(มาตรา 81) ซึ่งมีผลทำให้เกิดพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542” โดยการมีส่วนร่วมในการผลิตแบบเรียนของภาคเอกชนนั้น ถูกระบุอยู่ในมาตรา 8 วรรค 2 “ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา” และ มาตรา 64 “รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการผลิต และพัฒนาแบบเรียน ตำรา หนังสือทางวิชาการ สื่อสิ่งพิมพ์อื่น วัสดุอุปกรณ์ และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาอื่น โดยเร่งรัดพัฒนาขีดความสามารถในการผลิต จัดให้มีเงินสนับสนุนการผลิตและมีการให้แรงจูงใจแก่ผู้ผลิต และพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ทั้งนี้ โดยเปิดให้มีการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม” หลักสิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญ 2540 ปรากฏอย่างชัดเจนในแผนการจัดการเรียนการสอนของกระทรวงศึกษาธิการ นักวิชาการด้านการศึกษาเห็นว่า อิทธิพลของรัฐธรรมนูญ 2540 มีผลต่อแบบเรียนหลักสูตร 2544 อย่างมาก “ช่วงหลักสูตร 33 เรื่องสิทธิมนุษยชนพูดถึงน้อยมากในโรงเรียน แต่หลังปี 40 กระแสปฏิรูปการเมืองและรัฐธรรมนูญใหม่ เรื่องพวกนี้ถูกให้ความสำคัญมากขึ้น แล้วก็เริ่มมีการพูดถึงว่าจำเป็นต้องให้มีการบรรจุลงในหลักสูตร ให้มีการเรียนการสอนในโรงเรียน พอหลักสูตรเปลี่ยน แบบเรียนก็เปลี่ยน เพราะแบบเรียนเขียนตีความตามหลักสูตร เพราะฉะนั้นเมื่อมีคำสำคัญอยู่ในสภาพการเรียนรู้ ตัวชีวิต มันถูกกำหนดให้เป็นหัวข้อการเรียน แล้วขยายความออกมาเป็นสาระการเรียนรู้ในแบบเรียน แบบเรียนก็จะมีพื้นที่ในการพูดเรื่องสิทธิมนุษยชนมากยิ่งขึ้น” (อรรถพล อนันตวรสกุล, สัมภาษณ์ 20 พ.ค.59)

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ได้กำหนดให้มีการเรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนไว้อย่างชัดเจน เช่น ในเอกสารการจัดสาระการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 ได้ระบุว่า หลักสูตรการศึกษานี้ ได้พัฒนาให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (กรมวิชาการ, 2546, คำนำ) ซึ่งในสาระการเรียนรู้วิชาหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคมในระดับมัธยมต้น กำหนดให้มีมาตรฐานการเรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนทั้งเพื่อคุ้มครองตนเองและสังคม (อ้างแล้ว, น.16) และให้เรียนรู้สิทธิมนุษยชนในระดับมัธยมปลายเพื่อเป็นพลเมืองดีของสังคมไทยและสังคมโลก (อ้างแล้ว, น.186) ซึ่งมาตรฐานการเรียนรู้ที่กำหนดอยู่ในหลักสูตรการศึกษานั้น มีผลต่อการกำหนดแนวทางในแบบเรียนมาก โดยนักวิชาการศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชนให้ความเห็นว่าหลักสูตรการศึกษาที่กำหนดโดยรัฐนั้นเป็นตัวกำหนดทิศทางของแบบเรียนเกือบทั้งหมด “ภาครัฐมีอิทธิพลมากที่สุด เพราะเป็นผู้กำหนดหลักสูตรการเรียนการสอน ให้เป็นไปตามความมุ่งหมายของ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และยังเป็นผู้ตรวจ ใ้ใบอนุญาต ใบประกอบ สำหรับสื่อการเรียนการสอน กำหนดแนวทางจัดการเรียนรู้ผ่านหน่วยงาน ในกระทรวงศึกษาธิการ (สพฐ.)” (ชลเทพ ปันบุญชู, นักวิชาการด้านการศึกษา, อจท. สัมภาษณ์ 10 พ.ค.59)

ส่วนนักวิชาการของกระทรวงศึกษาก็ได้นเน้นย้ำอิทธิพลของหลักสูตรที่กำหนดโดยรัฐไว้อย่างชัดเจน “การทำหนังสือนี้ต้องประชุมกันและยึดหลักสูตรเป็นสำคัญ หลักสูตรเป็นตัวจริง ถ้าเราไม่ยึดหลักสูตรเราก็ไม่มีอะไรจะยึด ในหลักสูตรมีเรื่องสิทธิมนุษยชนด้วยจึงใส่เข้าไป สิ่งสำคัญก็คือการประชุมคณะกรรมการแต่ละคนเชี่ยวชาญไม่เหมือนกัน แล้วก็มารวมกัน หาข้อมูลว่าเราจะเขียนอะไรลงไปบ้าง แต่อย่างน้อยต้องยึดตามหลักสูตร” (ปรีชา หมั่นคง, สัมภาษณ์ 24 พ.ค.59)

แม้ว่าเนื้อหาการเรียนรู้สิทธิมนุษยชนจะถูกบรรจุในแบบเรียนของไทยอย่างเป็นทางการแล้ว แต่ด้วยปัญหาเชิงเทคนิควิธีการ และการแพร่ขยายอุดมการณ์อื่นๆ ของรัฐ ทำให้การเรียนรู้สิทธิมนุษยชนในประเทศไทยยังไม่พัฒนาไปเท่าใดนัก โดยมูลนิธิส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชน (2547, น. 4) พบว่าในอดีตที่ผ่านมากการศึกษาในสายสามัญและความรู้เกี่ยวกับการศึกษาสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยยังมีได้จำกัดมีการจัดทำอย่างเป็นระบบ มีลักษณะตามอัชฌาศัยและไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจนและครอบคลุมกว้างขวางเท่าที่ควร ประชาชนยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนในรูปแบบต่างๆ เกิดขึ้นเสมอ จากการสำรวจสถานภาพการศึกษาสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย โดยคณะอนุกรรมการจัดทำแผนการศึกษาสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ เมื่อปี 2541 พบว่า ปัจจุบันการให้

ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในระบบการศึกษาของประเทศไทยยังไม่แพร่หลายมากนัก เป็นเพียงหัวข้อที่สอดแทรกไว้ในหลักสูตรการศึกษาในระดับต่ำกว่าระดับอุดมศึกษา (มูลนิธิส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชน, 2547, น. 5)

ในขณะที่การศึกษาเรื่องสิทธิมนุษยชนของไทยกำลังพัฒนา และเยาวชนที่ได้เรียนวิชาหน้าที่พลเมือง หลักสูตร 2544 ที่เริ่มสอนอย่างจริงจังตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ได้เรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนผ่านระบบการศึกษาแล้ว (ในขณะที่นำเสนอบทความชิ้นนี้ในปี 2559 เด็กที่ได้เรียนเรื่องสิทธิมนุษยชนผ่านแบบเรียนหน้าที่พลเมืองรุ่นแรกจะอายุประมาณ 28 ปี และคนที่อายุมากกว่า 28 ปี หรือเกิดก่อน พ.ศ.2531 จะไม่ได้มีโอกาสได้เรียนเรื่องสิทธิมนุษยชนผ่านระบบการศึกษา) แต่ด้วยอิทธิพลจากอุดมการณ์รัฐชาติไทยที่บอวลอยู่ในความคิดคำนึงของผู้คนในสังคม ได้ปิดบังไม่ให้ประชาชนมองเห็นปัญหาสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นในประเทศไทยอย่างชัดเจน และยังพร้อมที่จะให้ความชอบธรรมกับรัฐในการจำกัดสิทธิของพลเมืองด้วยตนเองอีกด้วย ดังเห็นได้ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิทางการเมืองของไทย ที่ผู้แทนจากประเทศต่างๆ รวม 102 ประเทศ ได้แสดงข้อห่วงกังวลเกี่ยวกับเสรีภาพในการแสดงออกและการแสดงความคิดเห็น สิทธิในการชุมนุม การพิจารณาตีพิมพ์เรียนในศาลทหาร การกักตัวตามอำเภอใจ กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ และการลงประชามติที่มีต่อประเทศไทย ผ่านกระบวนการ ต่อที่ประชุมคณะทำงาน Universal Periodic Review (UPR) ที่นครเจนีวา เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2559 (กระทรวงการต่างประเทศ, 2559) ซึ่งเห็นได้ว่าประเทศไทยยังคงมีการจำกัดสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองที่รัฐไทยอ้างว่าขัดต่อความมั่นคงของชาติ และผู้ที่ออกมาเรียกร้องสิทธินั้น ได้ถูกคุกคามโดยรัฐ โดยอ้างอุดมการณ์ความมั่นคงของชาติ ข้อที่น่าคิดก็คือประชาชนบางส่วนไม่เห็นว่า การละเมิดสิทธิเหล่านี้เป็นปัญหา อันเห็นได้จากรายงานที่ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า) ได้เปิดเผยผลสำรวจความคิดเห็นของประชาชน เรื่อง “เหตุปัจจัยนานาชาติกดดันไทย” (NIDA, 19 ก.ค. 2558) ที่ทำการสำรวจในช่วงเดือนกรกฎาคม 2558 หลังการยึดอำนาจการปกครองของ คสช. โดย NIDA ได้ศึกษาจากประชาชนที่ “จบการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป” จำนวน 1,250 หน่วยตัวอย่าง ให้แสดงความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อท่าทีของสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และองค์กรระหว่างประเทศ เช่น Human Rights Watch ที่ประณามกล่าวหาไทยว่าละเมิดสิทธิมนุษยชน พบว่าประชาชนส่วนใหญ่ ร้อยละ 37.92 ระบุว่า เป็นความพยายามของประเทศสหรัฐอเมริกาในการแทรกแซงกิจการภายในของไทย โดยผลคำตอบอื่นเกือบทั้งหมดก็ไปในแนวทางเดียวกันว่าไทยถูกกดดันโดยไม่มีเหตุผลเพียงพอ มีเพียงร้อยละ 10.96 ที่ระบุว่า ไทยละเมิดสิทธิมนุษยชน จริงตามที่ถูกลกล่าวหา นั้นแสดงให้เห็น

เห็นว่ามุมมองด้านสิทธิมนุษยชนของผู้ที่ผ่านระบบการศึกษาของไทย ไม่ได้สอดคล้องมุมมองของประชาคมโลก

เห็นได้ว่าการสร้างสำนึกสิทธิมนุษยชนผ่านระบบการศึกษาโดยใช้แบบเรียนเป็นตัวกลางนั้น ยังคงมีปัญหา ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะเนื้อหาสิทธิมนุษยชนในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองที่ผลิตตามหลักสูตรการศึกษาของไทยนั้น ยังไม่ครอบคลุมและยังไม่สามารถสร้างความตระหนักรู้ได้มากพอ ดังนั้นการพิจารณาบทบาทของแบบเรียนกล่าวถึงสิทธิมนุษยชนไว้อย่างไรนั้นมีความสำคัญ และยิ่งไปกว่านั้น การถอยออกมามองภาพกว้างว่าแบบเรียนโดยรวมนั้นได้ปลูกฝังแนวคิด อุดมการณ์ หรือการมองภาพสังคม การเมือง วัฒนธรรมของคนไทยไว้อย่างไรนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเนื้อหาการเรียนรู้อันเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองที่ผลิตตามหลักสูตรการศึกษา พ.ศ. 2544 ได้รับอิทธิพลจากหลักสิทธิเสรีภาพที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งได้รับอิทธิพลจากปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนมาอีกทอดหนึ่ง ดังที่แบบเรียนระบุว่า “หลักการในเรื่องความคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในส่วนของสิทธิประชาชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ดังกล่าวมาข้างต้นล้วนแต่มีโครงสร้างและได้รับอิทธิพลมาจากปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติทั้งสิ้น” (อจท., 2544, ม. 1, น. 223) และอ้างอิงตามนิยามความหมายที่กำหนดโดยรัฐ เช่น การอ้างอิงนิยามความหมายของสิทธิมนุษยชนตามพระราชบัญญัติสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ความว่า “สิทธิมนุษยชน หมายถึง ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลที่ได้รับการรับรองหรือคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หรือตามกฎหมายไทย หรือตามสนธิสัญญาที่ประเทศไทยมีพันธกรณีที่จะต้องปฏิบัติตาม” (สพฐ., 2544, ม.4-6, น.239) ซึ่งในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองเกือบทุกเล่มจะระบุข้อความที่แทบจะเรียกได้ว่ามาจากแหล่งอ้างอิงเดียวกัน นั่นคือรัฐ

ด้วยเนื้อหาสิทธิมนุษยชนที่ผูกติดกับการกำหนดนิยามความหมายจากรัฐ ทำให้สิทธิมนุษยชนอยู่ในลักษณะความรู้รอบตัว หรือความรู้แบบเอกสารอ้างอิง มิได้เชื่อมโยงไปสู่การเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจเท่าใดนัก รวมทั้งขาดการยกตัวอย่าง การนำเสนอให้เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ชาติไทยหรือกลมกลืนกับสังคมไทย ซึ่งปัญหาสิทธิมนุษยชนอาจมาจากการไม่ผสมผสานเป็นเนื้อเดียวกับวัฒนธรรมไทย และไม่อาจสร้างวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนขึ้นได้ ซึ่งในประเด็นนี้ อรรถพล อนันตวรสกุล นักวิชาการศึกษา ผู้ตรวจและคณะกรรมการทำงานวิชาหน้าที่พลเมืองกระทรวงศึกษาธิการ ให้ความเห็นว่า

“คำว่าสิทธิมนุษยชน สำหรับคนไทยส่วนมากเห็นว่าเป็นคำใหม่ และถูกบอกว่าเป็นคำจากโลกตะวันตก เป็นเรื่องของประเทศที่พัฒนาแล้วที่พยายามใช้เรื่องนี้มาโจมตีพวกเราและถูกใช้เป็นเครื่องมือ

ทางการเมือง เป็นผลจากในอดีตเราไม่ได้ให้น้ำหนักกับการสอนเรื่องนี้ในโรงเรียน มันทำให้คนจำนวนมากที่ผ่านโรงเรียนมา ไม่ถูกเตรียมพร้อมเรื่องนี้ ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่ละเมิดสิทธิกันง่ายมาก พร้อมด้วยโครงสร้างสังคมที่มีเรื่องอำนาจนิยมอยู่ในสังคมอย่างชัดเจน ทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าบางเรื่องเป็นเรื่องที่ต้องยอมกัน ซึ่งที่จริงมันเป็นเรื่องที่เราไม่เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน เพราะในสังคมตอนนี้มองว่ามันเป็นวาทกรรมตะวันตก มันเป็นเรื่องไกลตัว เป็นเรื่องของอุดมการณ์เพื่อฝัน มันเป็นเรื่องที่ไม่จริง มันเป็นเรื่องที่ไม่สอดคล้องกับสังคมไทย พอเราหยิบยกเรื่องสิทธิมนุษยชนขึ้นมา ก็จะถูกโจมตีว่าเป็นพวกบ้าตะวันตก เป็นเรื่องเพื่อฝัน เป็นพวกนักเคลื่อนไหวสิทธิมนุษยชน เอาแต่สิทธิ ไม่ยอมทำหน้าที่ มีวาทกรรมแบบนี้ในสังคมไทย ซึ่งจุดเหล่านี้คือหลุมพรางใหญ่ๆที่ทำให้หลายสิบปีมานี้ เรื่องเหล่านี้ไปไม่ถึงในระบบการศึกษา เมื่อปะทะกับวัฒนธรรมใหญ่ เช่น เรื่องรัฐชาติ สถาบัน สิทธิมนุษยชนถูกทำให้เป็นเรื่องกฎหมาย ซึ่งอันที่จริงสิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมการเคารพสิทธิ” (อรรถพล อนันตวรฤกษ์, สัมภาษณ์ 20 พ.ค.59)

กล่าวโดยสรุปคือ สิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องราวที่แปลกแยกจากบรรดาหมวดความรู้ต่างๆ และถูกตีความให้เป็นเรื่องของกฎหมายระหว่างประเทศที่มาจากชาติตะวันตก โดยสร้างมโนทัศน์ว่าไทยไม่เคยมีปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน และไม่จำเป็นที่ต้องให้ความสำคัญตระหนักมากนัก เพราะไทยมีประวัติศาสตร์ ค่านิยม และแนวนโยบายที่สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนอยู่แล้ว การเรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนจึงเปรียบเสมือนกับเป็นสิ่งที่ควรรับทราบเพื่อประดับความรู้เท่านั้น นอกจากแบบเรียนจะไม่ได้ขยายความและให้น้ำหนักกับสิทธิมนุษยชนมากเพียงพอแล้ว แบบเรียนได้สร้างภาพโน้มน้าวให้ผู้ที่เป็นเจ้าของสิทธิมนุษยชนนั้นคือรัฐไทย ซึ่งเป็นทั้งผู้มอบสิทธิ คุ้มครองสิทธิ และสามารถลดทอนสิทธิบางประการนั้นได้อีกด้วย แม้ว่าในแบบเรียนจะระบุว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่มนุษย์ทุกคนมีมาแต่กำเนิด แต่การยกตัวอย่างและข้อขยายความทำให้เรื่องราวเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนเป็นผลงานของประเทศไทย ที่ได้ “ช่วยเหลือ” ประชาชนมาตลอด ซึ่งเป็นการระบุในลักษณะว่าสิทธิของประชาชนเป็นสิทธิที่รัฐมอบให้ ไม่ใช่ สิทธิที่มาจากกำเนิดตามอุดมการณ์สิทธิมนุษยชน อีกทั้งในแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ไม่ได้ระบุปัญหาด้านสิทธิมนุษยชนให้เกิดการตระหนักและยังสร้างแนวคิด “ไทยนี้เคารพสิทธิมนุษยชนมาโดยตลอด” ขึ้นมา ทำให้ความตระหนักในการหยิบยกเรื่องสิทธิมนุษยชนขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาในสังคมยังถูกมองว่าเป็นเรื่องไม่จำเป็นและไกลตัวขึ้นไปอีก เช่น

“การที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้บัญญัติเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไว้เป็นครั้งแรก มิได้หมายความว่าสังคมไทยไม่ได้คำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่สังคมไทยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มาช้านานแล้ว

ดังจะเห็นได้จากการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อันอาจถือว่าเป็น การปฏิรูปการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนครั้งสำคัญของชาติไทย” (อจท., 2544, ม. 1, น.218)

“ในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งปรากฏในหลักศิลาจารึกได้กล่าวถึงการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ด้วยเช่นกัน เช่น สิทธิในการประกอบอาชีพ สิทธิในการยื่นเรื่องราวร้องทุกข์ต่อพ่อขุน สิทธิของเชลยศึก” (วพ., 2544, ม.4-6 (เล่ม 2), น. 235)

“ประเทศไทยประสบปัญหาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนน้อยกว่าประเทศเพื่อนบ้านเป็นอย่างมาก” (อจท., 2544, ม. 1, น.222)

“องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้เคารพเรื่องสิทธิมนุษยชน เช่น การเลิกชั้ววรรณะ การ เลิกทาส” (สพฐ., 2544, ม.4-6, น. 241)

ในรายละเอียดปลีกย่อยเนื้อหาสิทธิมนุษยชนนั้น แบบเรียนไม่ได้เน้นหนักในแต่ละประเด็นสิทธิ อย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งถ้าแบ่งตามนิยามกว้างๆ อาจแบ่งได้เป็น 3 ชุด คือ สิทธิทางการเมือง สิทธิทางสังคมและ วัฒนธรรม และสิทธิในการกำหนดเจตจำนงของตนเองหรือชุมชนของตนเอง โดยในการแบ่งประเด็นสิทธิ ออกเป็นพวกๆ นี้ จรัญ โฆษณานันท์ (2545, น.79) ได้อธิบายว่า สิทธิมนุษยชนมีการให้ความหมาย การช่วง ชิง การให้น้ำหนัก ที่ต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ต่างภูมิภาค และต่างอุดมการณ์ วาสัก (Karel Vasak) อดีต ผู้อำนวยการฝ่ายสิทธิมนุษยชนและสันติภาพของ UNESCO ได้วิเคราะห์เปรียบเทียบพัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ของสิทธิมนุษยชนออกเป็น 3 ยุค ที่ทับเชื่อมโยงกับคำขวัญของการปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศส เมื่อ ค.ศ.1798 คือ อิสรภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ ได้แก่ ยุคที่ 1 ของสิทธิมนุษยชน เน้นคุณค่าอุดมคติเรื่อง “อิสรเสรีภาพ” ของมนุษย์ที่เป็นยุคเริ่มต้นของสิทธิของพลเมืองและการเมือง (Civic and Political Rights) ยุคที่ 2 ขยายคุณค่าอุดมคติไปสู่เรื่อง “ความเสมอภาค” ทำให้เกิดการปรากฏตัวของสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (Economic, social and cultural rights) ยุคที่ 3 มุ่งสู่หลักความเป็น “ภราดรภาพ” หรือความ สมานฉันท์ของเพื่อนมนุษย์ทั้งมวลในโลก เกิดเป็นสิทธิมนุษยชนใหม่ที่เรียกรวมๆว่า สิทธิในความ สมานฉันท์ (Rights of Solidarity) หรือ สิทธิของประชาชน (Rights of People) ซึ่งเนื้อหาสิทธิมนุษยชนใน แบบเรียนหน้าที่พลเมืองของไทยนั้นไม่ได้เน้นหนักในการแตกประเด็นสิทธิทางการเมืองหรือการเป็นอิสระ ทางความคิด แต่เน้นการขยายความเนื้อหาด้านสิทธิทางเศรษฐกิจ โดยมีการตีประเด็น การยกตัวอย่าง และ การเปรียบเทียบกับสถานการณ์ เพราะการสนับสนุนสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม นั้น ไม่กระทบ ถึงอุดมการณ์หลักของชาติ คือ ความมั่นคง และสถาบัน อีกทั้งรายละเอียดในประเด็นเชิงลึก ยังเป็นสิ่งที่ แบบเรียนไทยยังขาดอยู่มาก ดังความเห็นของนักวิชาการด้านการศึกษาของผู้ผลิตแบบเรียนภาคเอกชน

“ความเข้าใจเรื่องสิทธิมนุษยชนมีน้อยมาก เพราะการนำเสนอ หรือให้การศึกษาด้านสิทธิมนุษยชนมีไม่เพียงพอ เช่น ความเข้าใจต่อหลักสิทธิมนุษยชนสากล อนุสัญญาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะการจัดการเรียนการสอนในหลักสูตรยังไม่อัปเดต ไม่ตอบสนองต่อความต้องการในสังคมโลกยุคปัจจุบัน ความเข้าใจเรื่องผู้ลี้ภัย สิทธิและความเสมอภาคระหว่างเพศ สิทธิด้านการศึกษา ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ทำให้ในปัจจุบันเรายังคงเพิกเฉยต่อการกระเทบสิทธิ ปล่อยให้มีการละเมิดสิทธิโดยไม่ได้ใช้กลไกทางกฎหมาย และอื่นๆ ในการปกป้องคุ้มครองตนเองเท่าที่ควร” (ชลเทพ ปันบุญชู, นักวิชาการด้านการศึกษา อจท., สัมภาษณ์ 10 พ.ค.59)

ทางด่วนอุดมการณ์ : การแทรกแซงการเรียนรู้อาเซียนที่พลเมือง หลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2557

อุดมการณ์ของรัฐไทยแบบอนุรักษนิยม ที่ต้องการให้ประชาชนชนเป็นพลเมืองที่เชื่อฟังรัฐ และปฏิบัติตามค่านิยมที่รัฐเห็นว่าดีงาม ปรากฏชัดเจนในหนังสือเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วิชาหน้าที่พลเมือง หลักสูตร 2557 ซึ่ง คสช. ได้มีนโยบายให้นำค่านิยม 12 ประการ มาปรับปรุงขยายความให้เยาวชนได้ใช้เป็นแบบอย่าง ซึ่งปรากฏในคำนำของแบบเรียนทุกเล่ม เช่นในคำนำของหนังสือเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วิชาหน้าที่พลเมือง ของสำนักพิมพ์วัฒนาพานิช ระบุว่า “ในการจัดทำหนังสือแบบเรียน รายวิชาเพิ่มเติม เล่มนี้ คณะผู้จัดทำซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาและพัฒนาสื่อการเรียนรู้อาศัยคำอธิบายรายวิชาและผลการเรียนรู้ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 อย่างลึกซึ้ง แล้วจึงนำมาออกแบบหน่วยการเรียนรู้โดยนำค่านิยมหลัก 12 ประการมาบูรณาการในทุกหน่วยการเรียนรู้” (วัฒนาพานิช, 2558 , รายวิชาเพิ่มเติมวิชาหน้าที่พลเมือง, คำนำ) ที่สำคัญคือ เนื้อหาด้านสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกบรรจุลงในแบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วิชาหน้าที่พลเมือง โดยมีเนื้อเรื่องสันติวิธี ที่เน้น “ความปรองดองฉันท์” เข้ามาแทนที่ ซึ่งแนวคิดเรื่องความปรองดองนี้ ถกมกลืนกับเนื้อหาส่วนอื่นของแบบเรียน ที่เน้นอุดมการณ์ชาตินิยม กษัตริย์นิยม และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ จึงไม่น่าแปลกใจที่หลักสิทธิมนุษยชนที่ให้ความสำคัญกับอิสระเสรีภาพทางความคิดของปัจเจกบุคคลและการเคารพความแตกต่างหลากหลายจะไม่มีพื้นที่ในแบบเรียนชุดนี้

เนื้อหาของหนังสือเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วิชาหน้าที่พลเมืองนั้น ต่างจากแบบเรียนหน้าที่พลเมืองหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และ 2551 อย่างชัดเจน โดยแบบเรียนหน้าที่พลเมืองที่ผ่านมาได้พัฒนาไปในลักษณะหนังสือแบบเรียนที่อิงศาสตร์วิชาความรู้ที่เป็นสากล ถึงแม้จะสอดแทรกการถ่ายทอดอุดมการณ์รัฐลงไปบ้าง แต่ก็ไม่ชัดเจนมากนัก แต่แบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติมวิชาหน้าที่พลเมืองนี้ มีลักษณะ

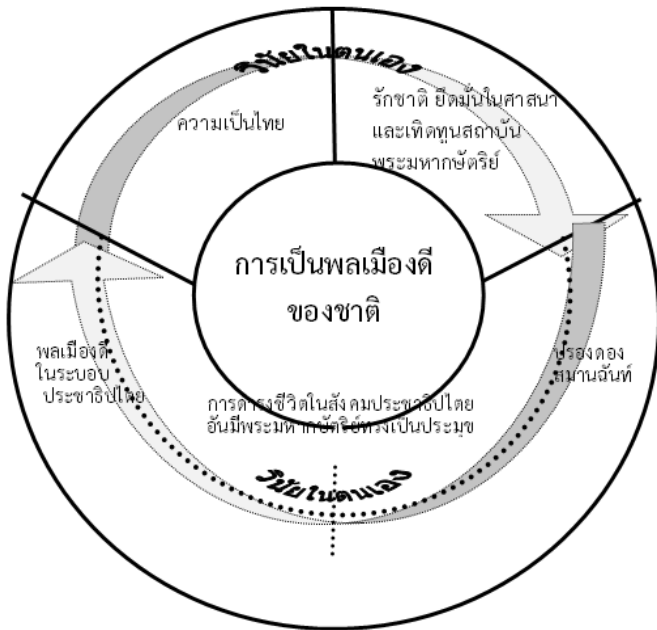
ของการกล่อมเกลாதองการเมือง เนื้อหาเป็นการปลูกฝังอุดมคติ ค่านิยม และอุดมการณ์แบบอนุรักษ์นิยมอย่างชัดเจน การนำเสนอมีลักษณะชี้แนะให้ประชาชนทำตามค่านิยมที่รัฐเห็นว่า “ดีงาม” ซึ่งการที่ประชาชนจะยอมทำตามนโยบายของรัฐอย่างยินยอมพร้อมใจนั้น การกล่อมเกล่าผ่านการศึกษานั้นเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะสร้างลักษณะของพลเมืองให้เป็นดังอุดมคติที่รัฐต้องการ ซึ่ง Turton (2551, น.50) ระบุว่า การสร้างสภาวะการเป็นข้า หรือการชวนเชิญ (appealing) ประชาชนให้กระทำการตามรัฐต้องการ นั้นมีนัยทางอุดมการณ์ที่ไม่ได้นำมาใช้กับผู้ที่ “เป็นกระดาศขาว” หรือคนที่ไม่ได้มีอะไรอยู่ในหัวเลย แต่มันใช้ “เรียก” บุคคลที่มีการสร้างสมสำนึกมาแล้ว ชนชั้นมีอำนาจได้เปรียบตรงเขาเผชิญหน้ากับประชาชนที่ถูกทำให้เป็นผู้ตาม มาแล้ว

การกล่อมเกล่าพลเมืองให้เป็นไปตามอุดมการณ์ของรัฐ เห็นได้ชัดเจนจากนโยบายของคณะกรรมการความสงบแห่งชาติ (คสช.) ที่มอบให้กับกระทรวงศึกษาธิการให้จัดทำแบบเรียนหน้าที่พลเมือง “ฉบับพิเศษ” ซึ่ง นายอภิชาติ จีระวุฒิ เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน(เลขาธิการ กพฐ.) กล่าวถึงการปรับการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์และวิชาหน้าที่พลเมืองว่า ในการประชุมหัวหน้าส่วนราชการ พล.อ. ประยุทธ์ จันทร์โอชา หัวหน้า คสช. ได้เน้นย้ำกับกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์และวิชาหน้าที่พลเมืองให้แก่เยาวชนซึ่งเป็นอนาคตของชาติอย่างเร่งด่วน โดยให้ข้อมูลที่ถูกต้องเพื่อให้สำนึกถึงวีรกรรมของบรรพบุรุษที่ได้ก่อตั้งประเทศไทยมาแต่อดีตและให้ประเทศชาติเกิดความสามานฉันท์ (ผู้จัดการรายวัน, 22 มิถุนายน 2557)

แม้ว่า คสช. จะให้เหตุผลว่าแบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วิชาหน้าที่พลเมืองจะเน้นการปลูกฝังให้พลเมืองเกิดสำนึกรักชาติและเกิดความสามานฉันท์ ซึ่งเป็นเรื่องที่สังคมไทยยังขาดและควรสร้างจิตสำนึกเรื่องนี้อย่างเร่งด่วน แต่ในขณะที่เดียวกันเนื้อหาในแบบเรียนชุดนี้ก็ได้อ่อนอุดมการณ์ของรัฐไทย ในยุคสมัยของรัฐบาลทหารว่ามีแนวโน้มที่จะพยายามถ่ายทอดอุดมการณ์ชาตินิยม กษัตริย์นิยม และมีแนวทางแบบอนุรักษ์นิยมอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่อยู่คนละฟากฝั่งกับอุดมการณ์สิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตย โดยพิจารณาได้จาก “แนวทางการจัดการเรียนรู้อายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมือง” ที่ระบุว่า

“หลักสูตรได้เน้นการพัฒนาหลักสูตร การเรียนการสอน และการบริหารจัดการ เพื่อให้คนรุ่นใหม่เกิดกระบวนการคิดอย่างมีระบบ และแก้ปัญหาอย่างเป็นเหตุเป็นผล รวมทั้งการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม การสร้างระเบียบวินัย การมีจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคม การยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และความภาคภูมิใจในการเป็นคนไทย... กอปรกับในขณะนี้ มีนโยบายด้านการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์และหน้าที่พลเมืองของคณะกรรมการความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) ที่ส่งเสริมให้

เด็กและเยาวชนในชาติได้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องประวัติศาสตร์ ความเป็นไทย รักชาติ ศาสนา และ เทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น ประมุข มีความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อสันติสุขในสังคมไทยและกำหนดค่านิยมหลัก 12 ประการ เพื่อ สร้างคนไทยที่เข้มแข็งนำไปสู่การสร้างสรรคประเทศไทยให้เข้มแข็ง” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา ขั้นพื้นฐาน สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2558, คำนำ)

ภาพประกอบ 1 เป้าหมายสำคัญในการจัดการเรียนรู้รายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมือง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2558, น.4) ซึ่งผังมโนทัศน์นี้ปรากฏทั้งในแผนการเรียนรู้ และในแบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วิชาหน้าที่พลเมือง หลายสำนักพิมพ์

กรอบคิดของแบบเรียนชุดนี้ มีลักษณะอนุรักษ์นิยมอย่างมาก ดังที่มาตรฐานรายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมืองระบุไว้ และแบบเรียนของเอกชนก็นำแนวคิดนี้ไปผลิตแบบเรียน โดยยึดตามแนวคิดในมาตรฐานการเรียนรู้อย่างแข็งขัน โดยมีจุดเน้น 5 ประการ คือ จุดเน้นที่ 1 ความเป็นไทย เน้น ลักษณะที่ดีของคนไทย (มารยาทไทย กตัญญู กตเวทิตะ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ) ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และประเพณีไทย (การแต่งกาย ภาษา ภูมิปัญญา ประเพณี) จุดเน้นที่ 2 รักชาติ ยึดมั่นในศาสนา และเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ จุดเน้นที่ 3 ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข จุดเน้นที่ 4 ความปรองดอง สมานฉันท์ และจุดเน้นที่ 5 ความมีวินัยในตนเอง (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2558, น.5) ซึ่งภาคเอกชนก็นำจุดเน้นเหล่านี้ไปผลิตเป็นแบบเรียน โดยไม่คัดค้านต่อ

แนวคิดเหล่านี้แต่อย่างใด รวมถึงยังพยายามตอบสนองให้มากที่สุดเพื่อให้แบบเรียนของตนมีจุดเด่นสามารถขายได้มากตามระบบกลไกตลาด ซึ่ง คสช. เป็นเพียงผู้กำหนดแนวทาง และภาคเอกชนได้เข้ารับแนวนโยบายเป็นอย่างดี ซึ่งเหตุการณ์นี้ นักวิชาการผู้เป็นคณะทำงานรายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมืองนี้ ได้ให้ความเห็นว่า “ได้มีการแทรกทางการเมืองให้เกิดวิชาใหม่ในการเรียน เป็นวิชาเพิ่มเติม แต่ คสช. ไม่ได้สนใจเรื่องเนื้อหาแบบเรียน เขาสนใจว่าต้องมีวิชาในโรงเรียน และมีนโยบายให้สอนวิชาหน้าที่พลเมืองเพื่อให้เกิดความรักชาติ ศาสตร์ กษัตริย์ และภาคภูมิใจในความเป็นไทย จากนั้นเป็นหน้าที่ของกระทรวงศึกษาที่จะพัฒนารายวิชาให้ตอบโจทย์กับความคาดหวังของรัฐบาล สามารถเชตกรรมกรขึ้นมาเพื่อทำหลักสูตรได้ ซึ่งเป็นการแทรกแซงในระดับหลักสูตร ไม่ได้แทรกแซงในแบบเรียน แต่แบบเรียนก็คือปลายทาง สำนักพิมพ์ก็พยายามทำให้ตอบโจทย์ และต้องเร่งผลิตให้ทันการใช้งานของคุณ” (อรรถพล อนันตวรสกุล, สัมภาษณ์ 20 พ.ค.59)

เนื้อหาหนึ่งที่ไม่มีการบรรจุในแบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมืองคือ “สิทธิมนุษยชน” แม้กระทั่งแบบเรียนรายวิชาหน้าที่พลเมืองเล่มหลัก ก็ได้รับผลกระทบจากนโยบายของ คสช. ด้วย โดยนักวิชาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ได้ชี้แจงว่า “การมีส่วนร่วมคุ้มครองสิทธิมนุษยชนตามรัฐธรรมนูญ” นั้นเป็นเนื้อหาที่ถูกพิจารณาว่าควรลดเนื้อหาหลง ตามมติที่ประชุมของคณะทำงานพิจารณาหลักสูตร และคณะกรรมการจัดทำแบบเรียนฉบับกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2558 ตามนโยบาย “ลดเวลาเรียนเพิ่มเวลารู้” ของ คสช. อีกทั้งยังระบุอีกว่า “แม้เนื้อหาสิทธิมนุษยชนจะปรากฏในแบบเรียนแล้วแต่ในวงคณะทำงานก็ไม่ได้มีการพูดถึงเรื่องสิทธิมนุษยชนในแง่ของการเป็นศาสตร์ที่ต้องให้เรียนรู้ แต่ถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ประชาธิปไตย เรื่องสิทธิมนุษยชนก็พูดอยู่บ้างว่าจำเป็น แต่คณะกรรมการจะตัดออกให้เหลือที่คิดว่าจำเป็นกับนักเรียน ในหนังสือนี้ให้เรียนเกี่ยวกับทฤษฎีเสียส่วนใหญ่” (ปริษา หมั่นคง, สัมภาษณ์ 24 พ.ค.59)

การตอบรับอุดมการณ์ของประเทศไทยในยุค คสช. เห็นได้ชัดเจนจากในแบบเรียนของภาคเอกชนที่พร้อมใจกันหยิบยกค่านิยม หลักการ และเนื้อหาที่สะท้อนอุดมการณ์ของรัฐตามที่ คสช. กำหนด เช่น ในแบบเรียนของบริษัทอักษรเจริญทัศน์ที่ยกค่านิยม 12 ประการ มาตั้งเป็นหัวข้อการเรียนรู้และคำถามกิจกรรมปรากฏอยู่ในแบบเรียนโดยทั่วไป เช่น

“การสร้างสรรค้ประเทศให้เข้มแข็งและยั่งยืน คนในชาติต้องมีความเข้มแข็งก่อน โดยการส่งเสริมให้เยาวชนไทยมีค่านิยมหลัก 12 ประการ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาบ้านเมือง” (อจท., 2557)

“การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในการรักษาชาติ ก็ต้อง ปฏิบัติตามค่านิยมพื้นฐาน 12 ประการของ คนไทย เพื่อสร้างสังคมที่มีความสุขและเข้มแข็งอย่างยั่งยืน” (อจท., 2557)

“รู้จักดำรงตนโดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นหนึ่งในค่านิยมหลัก 12 ประการ นักเรียน สามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ได้อย่างไร” (อจท., 2557)

“สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่สำคัญของประเทศ เพื่อเป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณ ของสถาบันพระมหากษัตริย์ นักเรียนควรปฏิบัติตามค่านิยมหลัก 12 ประการข้อใด และปฏิบัติอย่างไร” (อจท., 2557)

“ความเสียสละของคนในชาติคือหัวใจของความเป็นปึกแผ่น จากข้อความดังกล่าว นักเรียนควร ปฏิบัติตามค่านิยม 12 ประการเรื่องความเสียสละอย่างไร” (อจท., 2557)

“มารยาทไทยแสดงถึงวัฒนธรรมอันดีงามที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย เพื่ออนุรักษ์และสืบสาน มารยาทไทยให้คงอยู่คู่สังคมไทยสืบไป นักเรียนควรปฏิบัติตนตามค่านิยมหลัก 12 ประการข้อใดบ้าง และ ปฏิบัติอย่างไร” (อจท., 2557)

นอกจากนี้ยังปรากฏเนื้อหาที่ให้ความชอบธรรมกับรัฐในการจำกัดสิทธิบางประการของประชาชน รวมถึงแต่งเรื่องเล่าในรูปแบบนิทานที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ความมั่นคงและอนุรักษ์นิยมของ คสช. อย่าง ชัดเจน เช่น

“ในบางกรณีเมื่อเกิดสถานการณ์ฉุกเฉินที่เป็นภัยต่อความสงบและความมั่นคงของประเทศหรือเมื่อ เกิดสงคราม รัฐอาจจะจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลได้ โดยอาศัยกฎอัยการศึกหรือประกาศภาวะฉุกเฉิน เนื่องมาจากความจำเป็นเพื่อผลประโยชน์ของประเทศโดยรวม” (วพ., 2557)

ในแบบเรียนบางเล่มจะมีการเล่าเรื่องในลักษณะนิทานสอนใจเพื่อสร้างภาพจำที่สะท้อนอุดมการณ์ ของรัฐ ซึ่งง่ายต่อการปลูกฝังแนวคิดให้กับผู้อ่าน เช่น เรื่อง “วินัยมด ... วินัยคน” เป็นเรื่องของครอบครัว หนึ่งที่สอนลูกผ่านการดูมดแดงว่า “สมัยก่อนเมื่อเรายังหนุ่มสาว เราเคยเห็นชาวไร่ชาวนาเขาลงแขกช่วยกัน เกี่ยวข้าว ช่วยกันขุดสระน้ำ ช่วยกันทำทางเดิน สมัยนี้ไม่ค่อยเห็น แต่มักจะเห็นมวลดชนหรือมือบดินขบวนส ไตรค์ขอค่าแรงงานเพิ่มบ้าง ขับไล่คนที่ไม่ชอบบ้าง สนับสนุนคนที่ชอบบ้าง บางทีก็รวมพลัง พลังกายนะ ไม่ใช่พลังสมอง ไปทุบทำลายข้าวของหรือสถานที่บ้าง มากกว่าการรวมพลังสมองพลังปัญญาไปช่วยกัน แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจหรือสร้างสรรค์สังคม การให้ความสำคัญในเรื่องระเบียบวินัยและกฎเกณฑ์ของคน ส่วนใหญ่ในสังคมสมัยนี้ยังน้อยกว่ามด” (วพ., 2557) เรื่องแต่นี้เน้นเรื่องการมีระเบียบวินัยและความ

สามัคคี โดยสร้างภาพว่าการรวมกลุ่มกันเรียกร้องสิทธิของประชาชนเป็นที่มาของปัญหาสังคม และพฤติกรรมนี้แย่งกว่ามด

หรือ เรื่อง “ตุ๊กตาจากพ่อ” ที่ขยายความอุดมการณ์กษัตริย์นิยมอย่างชัดเจน มีเนื้อหาที่สร้างอคติต่อกลุ่มชาติพันธุ์ และเป็นการตอกย้ำว่าททกรรมชาวเขาทำลายป่า ดังส่วนหนึ่งของเรื่องที่ระบุว่า “คนในพื้นที่ราบเรียกเราว่ากะเหรี่ยง แต่พวกเราเรียกตัวเราเองว่า เกอ โพล่ว ชาวบ้านที่นี่ประกอบอาชีพทำไร่เลื่อนลอยมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย เกอ โพล่ววางป่าปลูกพืชปีละครั้ง ปีต่อไปเรามักจะวางป่าเตรียมพื้นที่ทำไร่รุกป่าไปเรื่อยๆ เดิมเราไม่เคยมีความรู้ที่อาชีพการเกษตรแบบนี้จะทำให้ป่าไม้ค่อยๆ หดไป จากป่าที่เคยชุ่มชื้นกลับแห้งแล้ง ลำธารที่เคยมีน้ำไหลมากตลอดปีกลับแห้งขอด... พ่อหลวงพร้อมด้วยสมเด็จพระราชินีเจ้าฟ้าฯ เจ้าฟ้าหญิงทุกพระองค์จะเสด็จมาเยี่ยมหมู่บ้านเรา ... ท่านทรงถามชาวบ้านคนหนึ่งว่า “ทำไร่ได้ผลดีมั๊ย” ชาวบ้านตอบว่า “ไม่ค่อยได้ผล มันแล้ง น้ำไม่มี ปลูกเท่าไรก็ตายหมดครับ” เมื่อพระองค์เสด็จมาถึงที่ฉันนั่งอยู่ พระองค์หยิบถุงขนมและของเล่นต่างๆ แจกให้เด็กทุกคน ฉันได้ตุ๊กตาเหมือนดังความฝันที่ฉันอยากได้ เจ้าแกละได้หุ่นยอดมนุษย์ หลังจากนั้นก็มีป้ายที่ชาวบ้านมาติดไว้เป็นข้อความการพัฒนาเกษตรแนวใหม่ มีการอบรมให้ชาวบ้านแปรรูปอาหารและทำอาชีพต่างๆ และรวมกันเป็นสหกรณ์ ทำให้หมู่บ้านเราเจริญขึ้นมาก” (วพ., 2557)

สรุป

วิชาหน้าที่พลเมืองถูกผลิตขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2480 ซึ่งอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของอุดมการณ์หลากหลายของรัฐ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งเป็นยุคเสื่อมถอยของอุดมการณ์ราชาชาตินิยมหรือกษัตริย์นิยม นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แบบเรียนหน้าที่พลเมืองได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐไทยมาโดยตลอดโดยไม่เว้นจาก รัฐนิยม ชาตินิยม อนุรักษ์นิยม และราชาชาตินิยมประชาธิปไตย

หลักสิทธิมนุษยชนได้ถูกบรรจุอยู่ในแบบเรียนไทยอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกหลังรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 ที่ระบุให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ(มาตรา 81) ซึ่งส่งผลทำให้เกิดพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 โดยให้ภาคเอกชนมีส่วนร่วมในการผลิตแบบเรียน ทำให้แบบเรียนหน้าที่พลเมืองที่ผลิตตามหลักสูตรการศึกษา พ.ศ. 2544 มีความหลากหลายของผู้ผลิตมากขึ้น ไม่ได้ผูกขาดอยู่กับรัฐเพียงอย่างเดียว แต่อย่างไรก็ตามภาครัฐได้ควบคุมเนื้อหาทั้งหมดผ่านหลักสูตรการศึกษาและระบบตรวจคุณภาพแบบเรียนที่พิจารณาโดยคณะทำงานที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐ ทำให้เนื้อหายังคงถูกควบคุมโดยรัฐ โดยเฉพาะเนื้อหาที่สะท้อนอุดมการณ์แบบอนุรักษ์นิยม กษัตริย์นิยม รัฐนิยม

ชาตินิยม ยังคงมีพื้นที่อยู่ในแบบเรียนทั้งเล่มและทุกเล่ม ทำให้เนื้อหาอุดมการณ์สิทธิมนุษยชนถูกทำให้เป็นเรื่องแปลกแยกและไม่สำคัญสำหรับคนไทยเท่าใดนัก เนื้อหาด้านสิทธิมนุษยชนที่ไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์หลักของรัฐไทยจะไม่ได้รับการขยายความ อีกทั้งเนื้อหาแบบเรียนได้สร้างมโนทัศน์ว่าผู้ที่เป็นเจ้าของสิทธิมนุษยชนนั้นคือรัฐไทย ซึ่งเป็นทั้งผู้มอบสิทธิ ผู้คุ้มครองสิทธิ และสามารถลดทอนสิทธิบางประการได้อีกด้วย

อุดมการณ์ของรัฐไทยแบบอนุรักษนิยม ปรากฏชัดเจนในหนังสือเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วิชาหน้าที่พลเมือง ที่เริ่มผลิตใน พ.ศ.2557 ซึ่ง คสช. ได้มีนโยบายให้นำคำนิยาม 12 ประการ มาปรับปรุงขยายความให้เยาวชนได้ใช้เป็นแบบอย่าง โดยมีกรอบคิดคือ ให้รักความเป็นไทย รักชาติ เทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ เน้นความปรองดองสมานฉันท์ และความมีวินัย ซึ่งเป็นแนวคิดที่ตอบสนองอุดมการณ์ชาตินิยม รัฐนิยม และกษัตริย์นิยม ซึ่งภาคเอกชนได้ขานรับแนวนโยบายเป็นอย่างดี โดยนำไปผลิตแบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วิชาหน้าที่พลเมือง ที่แสดงเนื้อหา ขยายความ สร้างเรื่องราวภาพจำที่สะท้อนว่าภาคเอกชนรับเอาอุดมการณ์ของรัฐมาบรรจุลงในแบบเรียนอย่างเต็มที่ ส่วนเนื้อหาด้านสิทธิมนุษยชนนั้น ถูกตัดออกจากแบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติมนี้ โดยนำเนื้อหาด้านความปรองดองสมานฉันท์เข้ามาแทนที่ เนื่องจากสิทธิมนุษยชนนั้นแปลกแยกจากอุดมการณ์ของรัฐไทยที่อบอวนอยู่ในแบบเรียนเล่มพิเศษนี้

การจะให้หลักสิทธิมนุษยชนในแบบเรียนได้พัฒนาต่อไป รัฐควรให้เสรีภาพทางวิชาการมากขึ้น ผู้ผลิตแบบเรียนของรัฐและเอกชนควรมีจุดยืนทางวิชาการและนำผู้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริงมาเป็นผู้เขียนแบบเรียน ควรบูรณาการเนื้อหาแต่ละบทให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน พร้อมสร้างรูปแบบการถ่ายทอดหลักการสิทธิมนุษยชนให้สอดคล้องกับสังคมไทยและทำให้เป็นเรื่องใกล้ตัวประชาชนไทยให้มากยิ่งขึ้น

หนังสืออ้างอิง

- Andrew Turton (2551). การครอบงำและความหวาดกลัวในสังคมไทย , แปลโดย อุ๋ทอง ประศาสน์วินิจฉัย นครปฐม, คณะบุคคลบ้านเรียนน้ำริน
- กระทรวงการต่างประเทศ. (2559) ผลประชุมคณะทำงาน Universal Periodic Review (UPR) ที่นครเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2555
- คริส เบเกอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557) ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์มติชน
- จรัญ โฆษณานันท์. (2544) รัฐธรรมนูญ 2540 : จาก “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” สู่ “ธัมมิกสิทธิมนุษยชน”. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์นิติธรรม
- จรัญ โฆษณานันท์. (2545). สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ธนศ ขำเกิด. (2552). รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 และพ.ศ.2550 ในส่วนที่เป็นแม่บทและเกี่ยวข้องกับกฎหมายการศึกษา. สืบค้นจาก <https://www.gotoknow.org/posts/333626>
- ธวัชชัย จิตระวัง.(2543). แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและจริยธรรมระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษากับการกล่อมเกลாதองสังคม ระหว่างปี พ.ศ.2475-2551. วิทยานิพนธ์ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ไพบูลย์ รัชโพธิ์. (2551). การศึกษาอุดมการณ์ชาตินิยมโดยรัฐผ่านแบบเรียนประถมศึกษาไทย. การศึกษาค้นคว้าอิสระ, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- มูลนิธิส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชน. คณะทำงานไทยเพื่อจัดตั้งกลไกสิทธิมนุษยชนระดับภูมิภาคอาเซียน. (2547) สิทธิมนุษยชนศึกษาในสังคมไทย. กรุงเทพฯ. พีเพรส
- รังสิมา โฆษิตังกูร.(2539) แนวความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา พ.ศ.2435-2533. วิทยานิพนธ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (2558). ผลสำรวจความคิดเห็นของประชาชน เรื่อง “เหตุปัจจัยนานาชาติกดดันไทย”

เอกสารชั้นต้น : หนังสือเรียนหน้าที่พลเมือง

แบบเรียนรายวิชาหน้าที่พลเมือง ที่ผลิตตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544

กระทรวงศึกษาธิการ. (2547) หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม เศรษฐศาสตร์ และ
ภูมิศาสตร์ ม.4

ไทยวัฒนาพานิช. (2546) สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ม.1 ไทยวัฒนาพานิช. (2547) สังคมศึกษา
ศาสนา และวัฒนธรรม ม.2

ไทยวัฒนาพานิช. (2546) สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ม.5 เล่ม2

ไทยวัฒนาพานิช. (2546) หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม.4

ไทยวัฒนาพานิช. (2548) สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ม.6

วัฒนาพานิช. (2554) สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ม. 4-6 เล่ม 1-2 (2เล่ม)

อักษรเจริญทัศน์. (2544) หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม.4-6

อักษรเจริญทัศน์. (2544) สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ม.1 ม.2 และ ม.3 (3 เล่ม)

แบบเรียนรายวิชาหน้าที่พลเมือง ที่ผลิตตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551

กระทรวงศึกษาธิการ. (2553) หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม เศรษฐศาสตร์ และ
ภูมิศาสตร์ ม. 1 ม.2 ม.3 และ ม. 4-6 (4 เล่ม)

วัฒนาพานิช. (2551) หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 1 ม.2 ม.3 ม.4-6 (เล่ม1 และ
2) (5 เล่ม)

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ. (2558) หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม.1 ม.2 ม.3
(3 เล่ม)

อักษรเจริญทัศน์. (2551) หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม.1 ม.2 ม.3 ม.4-6 (4 เล่ม)

แบบเรียนรายวิชาเพิ่มเติม หน้าที่พลเมือง

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ. หน้าที่พลเมือง ม.1 ม.2 ม.3 (3 เล่ม)

วัฒนาพานิช. หน้าที่พลเมือง ม.1 ม.2 ม.3 และ ม.4-6 (เล่ม 1 และ2) (5 เล่ม)

อักษรเจริญทัศน์. หน้าที่พลเมือง ม.1 ม.2 ม.3 และ ม.4-6 (เล่ม 1 และ 2) (5 เล่ม)

ผู้ให้สัมภาษณ์

ชลเทพ ปั่นบุญชู นักวิชาการด้านการศึกษา บริษัทอักษรเจริญทัศน์ (อจท.) สัมภาษณ์เมื่อ 10 พ.ค.59

บุญสม พิมพ์หนู ผู้เขียนและคณะกรรมการพิจารณาแบบเรียนหน้าที่พลเมือง กระทรวงศึกษาธิการ, อาจารย์
ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต สัมภาษณ์เมื่อ 16 พ.ค.59

อรรถพล อนันตวรสกุล ผู้ตรวจแบบเรียนและคณะกรรมการพิจารณาหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง
กระทรวงศึกษาธิการ, ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยและพัฒนาการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะครุ
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สัมภาษณ์เมื่อ 20 พ.ค.59

ปรีชา หมั่นคง บรรณาธิการ และผู้ตรวจแบบเรียนหน้าที่พลเมืองกระทรวงศึกษาธิการ นักวิชาการศึกษา
สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ สัมภาษณ์เมื่อ 24 พ.ค.59